

УДК 343.352:351.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.48>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЙ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СПІВРОБІТНИКАМИ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Лисий Г.В.,
*аспірант наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
Навчально-науковий інститут № 1
Національної академії внутрішніх справ
e-mail: lisiy1993@ukr.net*

Гелемей М.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділення організації наукової роботи
здобувачів вищої освіти
відділу організації наукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2608-9117
e-mail: gelemei_mykola@hotmail.com*

Лисий Г.В., Гелемей М.О. Зарубіжний досвід протидії прийняттю пропозицій, обіцянки або одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби України.

У статті здійснюється комплексний порівняльно-правовий аналіз зарубіжних підходів до протидії прийняттю пропозицій, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди співробітниками митних органів, акцентуючи на практичній імплементації цих підходів у вітчизняні реалії. На основі стандартів та рекомендацій, а також практик ЄС й усталеної судової доктрини узагальнено превентивні та детекційні механізми: ризик-орієнтований внутрішній контроль, багаторівневі системи комплаєнсу, перевірки доброчесності персоналу (vetting, lifestyle-аудит), регулярні ротації посад, конфлікт-оф-інтерес чек-листи, а також канали повідомлення про порушення з реальними гарантіями захисту викривачів. Окремий акцент зроблено на цифровій трансформації митниці: застосуванні NCTS, інтегрованих модулів аналізу ризиків, наскрізному електронному документообігу, що мінімізує дискрецію посадовців і залишає детальну цифрову трасологію для подальшого процесуального використання. З позицій криміналістичної тактики проаналізовано іноземні моделі документування неправомірної вигоди з дотриманням вимог належної правової процедури: планування й проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-технічних заходів без провокації злочину; стандартизоване використання аудіо- та відеофіксації; контрольовані операції (у т.ч. контрольована передача/одержання) з чіткими межами та протоколюванням; забезпечення безперервності chain of custody й криптографічної верифікації цифрових носіїв (хеш-ідентифікація, журнали доступу). Наведено типові корупційні сценарії, характерні для митної сфери (маніпуляції з кодами УКТ ЗЕД і митною вартістю; «прискорення» оформлення; використання посередників), та запропоновано тактичні комбінації їх нейтралізації з урахуванням практики ЄСПЛ щодо недопустимості інсценованої провокації.

Систематизовано багаторівневий зарубіжний досвід саме крізь призму потреб митної служби України та в апробації моделі імплементації, що поєднує правові, організаційні й техніко-цифрові елементи. Практичне значення виявляється у розробленні перевірного чек-листа документування та критеріїв оцінки допустимості, належності й достовірності доказів для підвищення стійкості обвинувачення в суді й зниження системних корупційних ризиків у митній сфері.

Ключові слова: митна служба; неправомірна вигода; зарубіжний досвід; антикорупційна тактика; внутрішній контроль; ризик-орієнтований митний контроль; ланцюг збереження доказів; захист викривачів.

Lysi, H.V., Helemei M.O. Foreign experience in countering the acceptance of an offer, promise, or the receipt of an undue advantage by employees of the customs service of Ukraine.

The article provides a comprehensive comparative-legal and forensic analysis of foreign approaches to countering the acceptance of an offer or promise, or the receipt of an undue advantage by customs officials, with emphasis on the practical transplantation of these approaches into Ukraine's context. Drawing on UNCAC, OECD, and WCO standards, EU practices (OLAF, European Commission), and established judicial doctrine, it synthesizes prevention and detection mechanisms: risk-based internal control, multi-layered compliance systems, staff integrity checks (vetting, lifestyle audits), regular job rotation, conflict-of-interest checklists, as well as whistleblowing channels with genuine protections for reporting persons. Special attention is devoted to the digital transformation of customs: deployment of NCTS, integrated risk-analysis modules, and end-to-end electronic document flows that minimize official discretion and preserve detailed digital traceability for subsequent procedural use.

From a forensic-tactical standpoint, the paper analyzes foreign models for documenting undue advantage in compliance with due process requirements: planning and conducting covert investigative (search) actions and operational-technical measures without entrapment; standardized audio- and video-recording; controlled operations (including controlled transfer/receipt) with clear boundaries and proper protocolling; and ensuring an unbroken chain of custody and cryptographic verification of digital media (hash identification, access logs). It outlines typical corruption scenarios specific to customs (manipulations with UKTZED commodity codes and customs value; "expedited" clearance; use of intermediaries) and proposes tactical combinations to neutralize them, taking into account ECtHR case-law on the inadmissibility of staged provocation.

The article systematizes multi-level foreign experience specifically through the needs of Ukraine's customs service and pilots an implementation model that combines legal, organizational, and technical-digital elements. Its practical value lies in developing a verifiable documentation checklist and criteria for assessing the admissibility, relevance, and reliability of evidence in order to strengthen prosecutorial resilience in court and reduce systemic corruption risks in the customs sphere.

Key words: customs service; undue advantage; foreign experience; anti-corruption tactics; internal control; risk-based customs control; chain of custody; whistleblower protection.

Постановка проблеми. Корупція є однією з найбільш актуальних проблем сучасної України. Активні процеси глобалізації беззаперечно свідчать про суттєвий вплив зарубіжного досвіду у сфері протидії прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, що передбачає впровадження міжнародних стандартів та формування дієвих механізмів подолання цього явища в нашій державі. Використання напрацювань інших країн у боротьбі з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди співробітниками митної служби, виступає одним із ключових ресурсів для пошуку ефективних інструментів і засобів протидії цьому негативному явищу в Україні.

Метою статті є аналіз позитивних зарубіжних практик протидії неправомірній вигоді, в контексті прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби України, а також подальша можливість адаптації та впровадження її в сучасні реалії нашої держави.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Питання міжнародно-правових засад протидії прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби досліджували такі науковці, як М.Б. Желік, Д.Ю. Кондратов, М.О. Комарницька, Т. Сергеева, К.В. Юртаєва та інші. Водночас, аналіз їхніх праць, а також інших наукових досліджень у цій сфері свідчить, що в межах проблематики міжнародно-правового забезпечення протидії прийняттю незаконної пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби залишається низка аспектів, які потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Вивчення практичного досвіду зарубіжних держав дозволяє визначити ті підходи та напрацювання, які можуть бути найбільш перспективними й адаптованими до вітчизняних реалій. Основними напрямками удосконалення мають стати: розвиток норматив-

но-правового регулювання у сфері протидії корупційним проявам, впровадження ефективних механізмів та інструментів боротьби, а також підвищення рівня правової свідомості відповідальних осіб, від яких залежить практична реалізація цих заходів. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню результативності діяльності правоохоронних органів у запобіганні та протидії корупційним кримінальним правопорушенням [6].

Зокрема, це стосується різних підходів до визначення ключових понять: хоча міжнародні конвенції і встановлюють загальні дефініції «неправомірної вигоди» та пов'язаних із нею дій, на національному рівні простежуються суттєві відмінності в їх інтерпретації. Невирішеними залишаються питання гармонізації цих категорій та їх адаптації до правових систем окремих держав. Крім того, значна кількість країн стикається з труднощами щодо ефективної імплементації міжнародних зобов'язань у національне законодавство. При цьому недостатньо дослідженим є вплив інституційних чинників на успішність цього процесу, особливо у державах із низьким рівнем інституційної спроможності.

В даній роботі ми спробуємо проаналізувати міжнародно-правові засади протидії прийняттю незаконної пропозиції, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди співробітниками митної служби, а також провести оцінку їх ефективності та визначити шляхи удосконалення з урахуванням сучасних викликів у сфері боротьби з корупцією [1].

В першу чергу хотілося б розкрити кримінально-правові засади протидії прийняттю незаконної пропозиції, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди співробітниками митної служби, зокрема тим, відповідальність за які передбачена ст. 368 КК України [4], у сучасних умовах глобалізації не можуть бути достатньо результативними без тісного міжнародного співробітництва. Як слушно відзначають науковці, важливими напрямками розвитку кримінального права та процесу України є посилення ролі міжнародного права, гармонізація положень КК України з нормами міжнародних договорів, а також удосконалення механізмів взаємодії між національною та міжнародною системами протидії корупції [2, с. 26].

Водночас слід наголосити, що міжнародні документи не містять універсального визначення поняття «неправомірна вигода». Так, Конвенція ООН проти корупції описує її як будь-який неправомірний дар, послугу чи перевагу, що надається або вимагається для впливу на дії службової особи, охоплюючи як матеріальні (гроші, майно), так і нематеріальні (послуги, привілеї) форми. Аналогічно, Кримінальна конвенція Ради Європи передбачає криміналізацію будь-якої неправомірної вигоди, незалежно від її виду чи розміру [3]. Цивільна конвенція наголошує на її протиправності у контексті шкоди, заподіяної суспільству. Таким чином, у міжнародному праві неправомірна вигода розглядається максимально широко – як будь-яке благо, що суперечить принципам законності й доброчесності.

Міжнародний досвід свідчить, що ефективна протидія корупції неможлива без поєднання превентивних заходів і дієвого механізму реагування на корупційні прояви. Важливу роль у цьому процесі відіграє громадянське суспільство, яке забезпечує контроль за діяльністю державних структур. Для підвищення результативності необхідне створення ефективних платформ співпраці між державними інституціями та громадськістю [5, с. 93].

Отже, міжнародно-правові засади запобігання прийняттю незаконної пропозиції, обіцянки чи одержанню неправомірної вигоди співробітниками митної служби є складовою глобальної системи протидії корупції. Аналіз основних міжнародних конвенцій — Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної та Цивільної конвенцій Ради Європи — підтверджує, що міжнародна спільнота виробила єдині стандарти криміналізації корупційних злочинів, запобігання їм і притягнення винних до відповідальності.

Зниження рівня корупції у митній службі можливе за умови системного вивчення та впровадження досвіду провідних демократичних держав у боротьбі з цим негативним соціальним явищем. Важливим напрямом є адаптація правових та організаційних механізмів, які довели свою ефективність у зарубіжних країнах і забезпечили реальні результати у протидії корупційним практикам. Аналіз міжнародних програм, спрямованих на запобігання одержанню неправомірної вигоди, що підтвердили свою результативність на практиці, відкриває перспективи для запозичення кращих моделей та інструментів боротьби з корупцією.

І так, Сполучені Штати Америки славляться своєю нульовою толерантністю до корупційних проявів, а тому розгляд даного питання почнемо саме з цієї країни.

Сполучені Штати Америки створили розгалужену та цілісну систему протидії корупції як усеї країні, так і за її межами, виступаючи координатором і ініціатором багатьох міжнародних

антикорупційних ініціатив. Початком формування сучасної системи стало ухвалення у 1977 році Закону «Про корупцію за кордоном» (Foreign Corrupt Practices Act), який уперше закріпив правові засади протидії корупції як у національному, так і міжнародному вимірі [9].

У США функціонує розгалужена мережа органів, відповідальних за боротьбу з корупцією, серед яких: Національна рада з боротьби з організованою злочинністю, Головне контрольно-фінансове управління, Сенатський комітет з етики, Комітет зі стандартів службової поведінки Палати представників, Управління з етики при уряді США тощо. Для державних службовців запроваджено чіткі етичні стандарти, закріплені у спеціальних нормативно-правових актах. Серед ключових антикорупційних заходів – контроль за декларуванням доходів і витрат, кримінальна відповідальність як фізичних, так і юридичних осіб, перевірка службовців на поліграфі, відсутність імунітету для посадовців, заборона на прийняття цінних подарунків, діяльність інституту викривачів корупції, а також запровадження посади спеціального уповноваженого з питань етики в кожному органі виконавчої влади [7, с. 67]. Законодавство чітко розподіляє повноваження між інституціями, які здійснюють протидію корупції, значну увагу приділено також діяльності громадських організацій та ЗМІ.

Координацію у сфері протидії корупції здійснює Міністерство юстиції США, яке визначає національну стратегію і забезпечує методичне керівництво. Провідну роль виконує Федеральне бюро розслідувань (ФБР), що спеціалізується на боротьбі з організованою злочинністю та корупційними проявами. Значний внесок робить Міністерство фінансів США (зокрема Таємна служба, Служба внутрішніх доходів, Бюро з контролю за алкоголем, тютюном і зброєю). Антикорупційні функції виконують також митна служба, поштова служба, Міністерство праці, Комісія з цінних паперів та бірж, Державний департамент, а також спеціалізовані підрозділи у сфері боротьби з наркоторгівлею.

Важливе значення в антикорупційній політиці США має принцип розмежування бізнесу і влади. Законодавство виключає можливість суміщення державної служби та підприємницької діяльності, що знижує ризики «конфлікту інтересів».

Канада вважається однією з країн із найбільш прозорою системою державного управління та чітко вибудованими механізмами запобігання корупційним проявам, включаючи митну сферу. Правове регулювання у цій галузі ґрунтується на поєднанні кримінально-правових норм, адміністративних обмежень та етичних стандартів, що поширюються на державних службовців усіх рівнів, у тому числі й на митників.

Канада, через Канадське агентство прикордонних служб (Canada Border Services Agency, CBSA), має комплексний підхід до запобігання корупції серед співробітників митної служби. CBSA відповідає за контроль кордонів, імміграцію та митне оформлення, де ризик корупції (наприклад, прийняття хабарів за пропуск заборонених осіб чи товарів) є високим. Досвід Канади базується на етичних кодексах, навчанні, моніторингу та розслідуваннях, але включає й виклики в реалізації. Нижче описано ключові аспекти на основі офіційних документів та аудитів [11].

CBSA керує Кодексом поведінки (Code of Conduct), який чітко забороняє прийняття подарунків, гостинності чи інших вигод, що можуть вплинути на об'єктивність або створити зобов'язання перед донором. Співробітники не можуть приймати винагороди, комісії чи переваги від суб'єктів, що взаємодіють з урядом, без письмової згоди керівника – це вважається хабарництвом за Кримінальним кодексом Канади та серйозним порушенням. Дозволені лише подарунки мінімальної вартості (наприклад, сувеніри чи прості обіди) за умови, що вони не компрометують цілісність і пов'язані з офіційними обов'язками. Співробітники зобов'язані відмовлятися від сумнівних пропозицій і повідомляти про них керівництву [7].

CBSA проводить обов'язкове навчання з етики, цінностей та розкриття порушень (завершене для більшості співробітників до 2017 р.), а також щорічне підвищення кваліфікації для менеджерів з питань безпеки та корупції. Для запобігання корупції впроваджено рандомне розподілення співробітників на лініях інспекції, електронне фіксування дій у системі Integrated Primary Inspection Line (IPIL) та заборона обміну паролями для traceability дій [12].

Моніторинг включає нагляд суперінтендантів (фізичні перевірки, звіти IPIL) та перевірки на «пропущені сигнали» (lookouts) про потенційні загрози. Аудит Офісу аудитора-general Канади (2017) підтвердив ідентифікацію ризиків (наприклад, незаконний пропуск осіб за хабарі), але виявив прогалини: лише 40% співробітників пройшли навчання вчасно, 2% транспортних засобів пропускали без повної перевірки, а суперінтенданти витрачали менше 25% часу на нагляд. Реко-

мендації включали розробку стратегії моніторингу та щорічні звіти про навчання (реалізовані до 2017 р.) [12].

В Ізраїлі створено ефективну антикорупційну атмосферу завдяки системі так званого «подвійного моніторингу» за потенційними корупційними діями. Контроль здійснюють урядові структури, спеціалізовані підрозділи поліції, а також незалежне від міністерств та державних установ відомство Державного контролера. До цього процесу активно залучаються й громадські організації, зокрема «Відомство за чистоту уряду».

Зазначені інституції аналізують корупційні ризики, а у випадку їх виявлення інформують компетентні слідчі органи. Особливістю ізраїльської моделі є поєднання значних соціальних гарантій для державних службовців із суворим і невідворотним покаранням у разі доведених фактів корупції. Такий підхід зумовив майже повну відсутність дрібної («низової») корупції. Хоча до суду доходить лише близько 5% кримінальних проваджень про корупційні злочини, сама поява посадовця у корупційному скандалі серйозно підриває його суспільну репутацію, що також виступає потужним стримувальним фактором [3; 11].

Ізраїль, через Департамент мит та ПДВ Ізраїльської податкової адміністрації (Israel Tax Authority, ІТА), має жорстку систему протидії корупції серед співробітників митної служби, яка інтегрована в загальний антикорупційний фреймворк країни. Митна служба ІТА відповідає за контроль імпорту/експорту, стягнення мит та ПДВ, де ризики хабарництва (наприклад, за прискорення оформлення чи пропуск заборонених товарів) є помірними, але не системними. Досвід базується на кримінальному законодавстві, етичних кодексах, навчанні та активних розслідуваннях, з низьким рівнем корупції за оцінками GAN Integrity (дуже низький ризик у митній адміністрації). Нижче ключові аспекти на основі офіційних звітів OECD, UNODC та недавніх кейсів.

Варто відмітити, що Кримінальний кодекс Ізраїлю (Penal Law, 5737-1977) криміналізує хабарництво, включаючи прийняття пропозицій, обіцянок чи одержання неправомірної вигоди державними службовцями (статті 290–293), з покаранням до 10 років ув'язнення. Заборонені як подарунки, так і «поліпшуючі платежі» (facilitation payments) [10]. Для митників ІТА діє Циркуляр № 2/2011 «Заборона хабарництва іноземним державним посадовцям», який робить такі платежі ненакисотними для податків і обов'язковий для всіх інспекторів. Він поширюється на митну службу як частину ІТА.

Виявлення та розслідування фактів корупції у митній службі здійснюються незалежними державними органами: Державною прокуратурою, спеціалізованими поліцейськими відділами, Державним контролером. Впроваджено механізми внутрішнього аудиту та етичні стандарти для співробітників, а також процедури обов'язкового повідомлення про корупційні правопорушення.

Моніторинг включає електронне фіксування дій, перевірки на «червоні прапорці» (red flags) та співпрацю з поліцією. Звіт OECD (2017) відзначає ефективність ІТА у виявленні через податкові перевірки, але радить посилити систематичний обмін даними. Ризики низькі: бізнес рідко стикається з вимогами хабарів при імпорті/експорті, хоч бюрократія затримує процеси [10].

Висновки. У процесі адаптації зарубіжного досвіду з метою підвищення ефективності протидії одержанню неправомірної вигоди та вдосконалення механізмів розслідування фактів прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання співробітниками митної служби неправомірної вигоди доцільно враховувати низку ключових положень: по-перше, реформування системи митної служби має здійснюватися відповідно до міжнародних зобов'язань України з урахуванням євроінтеграційного вектору розвитку держави; по-друге, важливим завданням є створення комплексної системи національного антикорупційного законодавства, яке б забезпечувало прозоре й демократичне функціонування судової влади; по-третє, ефективність антикорупційних механізмів можлива лише за умови активної діяльності спеціалізованих правоохоронних органів, а також у співпраці з міжнародними організаціями. Крім того, необхідним є удосконалення процедур добору та призначення на посади митної служби із забезпеченням належного громадського й міжнародного контролю, а також упровадження системи належного фінансового забезпечення й чітких правил фінансового контролю їх подальшої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4910>.

2. Белевцова К.О., Кондратов Д.Ю. Міжнародно-правові стандарти протидії корупції: Міжнародна науково-практична конференція на тему «Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду» (м. Харків, 2019). С. 25–29.
3. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. URL: <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html>.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Лебедева Т.О. Міжнародно-правові засади протидії корупційним правопорушенням. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 37. С. 82–84.
6. Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 18–19 травня 2023 року) / редколегія: проф. А.М. Куліш, В.В. Миргород-Карпова, А.В. Стеблянко. Суми: Сумський державний університет, 2023. – 361 с.
7. Ярмачі Х.ІЛ, Ярмачі В.Х. Деякі аспекти міжнародного досвіду запобігання та протидії корупції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1. С. 64–69.
8. Canada Border Services Agency Code of Conduct. URL: <https://www.cbsa-asfc.gc.ca/agency-agence/reports-rapports/acc-resp/code-eng.html>.
9. Foreign Corrupt Practices Act. URL: <https://www.justice.gov/criminal/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act>.
10. Israel: Bribery & Corruption. URL: <https://www.legal500.com/guides/chapter/israel-bribery-corruption>.
11. Israel and The Fight Against Bribery in The Framework of The OECD. URL: https://www.gov.il/en/pages/oecd_bribery_fight.
12. Organized Crime and Internal Corruption. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/trnsprnc/brfng-mtrls/prlmntry-bndrs/20200930/010/index-en.aspx>.
13. Report 3 – Preventing Corruption in Immigration and Border Services. URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/parl_lp_e_925.html.